

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi

Yıl: 2020, Cilt: 53, Sayı: 1, 55-86

DOI: 10.30964/aubfd.524681, E-ISSN: 2458-8342, P-ISSN: 1301-3718

Çağımızın Ahlak Eğitimi Anlayışıyla Ahmed Şem’î’nin Hülâsatü’l Ahlâk Adlı Eserin Değerlendirilmesi¹

MAKALE TÜRÜ	Başvuru Tarihi	Kabul Tarihi	Yayın Tarihi
Araştırma Makalesi	26.06.2019	27.03.2020	01.04.2020

Seval Yınılmez Akagündüz ² ve Ahmet Doğan ³
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Öz

Ahmed Şem’î’nin 1907 yılında kaleme aldığı “Hülâsatü’l-Ahlâk” isimli çalışması, II. Abdülhamid Dönemi eğitim anlayışının aydınlatılmasını sağlayacak önemli eserlerden biridir. II. Abdülhamid Dönemi’nde eğitim sisteminin her aşamasında önemli adımların atıldığı bilinmektedir. Yeni açılan okullar, ders kitaplarının ve yeni yöntemlerin eğitimde kullanılmaya çalışılması, bu adımlardan sadece birkaçını oluşturmaktadır. Bu araştırmanın amacı, II. Abdülhamid Dönemi ortaokullarında (rüştüyelerinde) ahlak eğitimi için okutulan, “Hülâsatü’l-Ahlâk” adlı eserde yer alan değerlerin incelenmesidir. Söz konusu eser, dönemin ahlak eğitimi anlayışına ilişkin ipuçları vermesi dolayısıyla da ayrı bir değere sahiptir. Ahmed Şem’î, o dönem ahlak kitaplarının çoğunun lise (idâdî) ve yüksekokul (âlî) derecede okuyan öğrenciler için hazırlanmış olmasından dolayı eserini ortaokul derecesindeki öğrenciler için yazdığını özellikle belirtmektedir. Bu anlamda, “Hülâsatü’l-Ahlâk” adlı çalışma, II. Abdülhamid Dönemi ortaokullarındaki eğitim anlayışına ilişkin bilgi vermesi ve çocuklara ahlak eğitiminin nasıl verildiğinin aydınlatılması bağlamında da önem kazanmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yaklaşımı kullanılmıştır. “İyi Değerler” ve “Kötü Değerler” kategorileri ve alt temalarından hareketle incelenen eserde sıklık ve yüzde değerlerinin hesaplanması sonucunda iyi değerlere daha fazla yer verildiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Ahmed Şem’î, Hülâsatü’l-Ahlâk, ahlak eğitimi, ahlak felsefesi, değer.

¹Bu çalışma, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: FEF.A4.18.027

²Sorumlu Yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, E-posta: sevalyınılmez@gmail.com., <https://orcid.org/0000-0003-4200-351X>

³Doç. Dr., Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, E-posta: adogan.f@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0267-6229>

II. Abdülhamid Dönemi'ndeki (1876-1909) ortaokullarda ahlak eğitimi için okutulan "Hülâsatü'l-Ahlâk" adlı çalışma dönemin genelde eğitim sistemi ve özelde de ahlak eğitimi için yapılan çalışmaların ayrıntılandırılması ve aydınlatılması noktasında önemli bir paydaya sahiptir. Bilindiği üzere Osmanlılarda eğitim için çeşitli kanunlar, öğretim programları (müfredat) ve ders kitapları açığa çıkmıştır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de toplumu değiştirme ve dönüştürme noktasında önemli bir güce sahip olan eğitim sistemi üzerine kuşkusuz pek çok araştırma yapılmaktadır. Söz konusu araştırma da bu noktada, ortaokullar ve ahlak eğitimi adına yapılan çalışmalara ilişkin küçük bir ölçekte de olsa bilgi vermesi bağlamında dikkate değerdir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim alanında-diğer dönemlerde de olduğu gibi-yeni adımların atıldığı bilinmektedir. Söz konusu dönemin aydınlatılması, temeli medreselere dayanan Osmanlı eğitim sisteminin tarihine kısa da olsa bakmayı gerektirmektedir. İlk Osmanlı medresesi Orhan Bey tarafından İznik'te 1332 yılında açılmış tipik bir Selçuklu medresesidir. Yıldırım Beyazıt'ın 14. yüzyılın sonunda Bursa'da kurduğu Darüşşifa, Osmanlıların ilk hastanesi ve tıp medresesi olmuştur. II. Murat Edirne'de Saatli Medrese'yi ve Darülhadis'i kurarak yeni bir aydın kesimin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Tekeli ve İlkin, 1999).

Medreselerde dinî ilimlerin yanı sıra tıp, astronomi, matematik, şiir gibi disiplinler üzerinde çok yönlü ve nitelikli bir eğitim alan bu aydın topluluk, başlangıçta pozitif bilimlere bir ivme kazandırmış olsa da ilerleyen yüzyıllarda farklı yerlere sürüklenmiştir. Medreselerde yetişen bu kitle, pozitif bilimlere karşı oldukça olumsuz bir tavır sergileyecek kadar başlangıçtaki çizgisinden uzaklaşmıştır (Sakaoğlu, 1993). Fatih'in düzenlemesine kadarki dönemde ilk Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin neler olduğu ve içerikleri kesin olarak bilinmiyorsa da bunların Selçuklu dönemindekilerle aynı veya benzer oldukları tahmin edilmektedir. Söz konusu medreselerde, dini bilimler (nakli bilimler) yanında, matematik gibi bazı deneysel bilimler (akli bilimler) de okutulmuştur (Akyüz, 2010). Osmanlı medreselerinin esas anlamda sistematikleşmesi Fatih Sultan Mehmet zamanında olmuştur. Bu dönemden sonra medreselerde akli ilimlere ilişkin çalışmalarda artış yaşanmıştır (Akyüz, 2010). Kanuni Sultan Süleyman'ın 1559'da yaptırdığı Süleymaniye Camisi ve Medresesi ile Osmanlılarda eğitim zirve noktasına ulaşmıştır. Süleymaniye Medreselerinde din derslerinin yanında mantık, matematik, felsefe, fizik, astronomi, meteoroloji okutulmuştur. Ancak buradaki fen eğitimi Aristoteles ve Öklides'ten sürüp gelen Antik Çağ bilgilerinin basmakalıp sözlerinin yinelenmesinden öteye geçememiştir. Osmanlı medreselerine yerleşen Aristoteles mantığı 20. yüzyıla kadar bu kurumlardan sökülüp atılamamıştır. Zamanla medreseler, yaşanan dünya yerine tamamen öte dünyayı önceleyen bir düşünceye bürünerek temel işlevini yerine getiremeyen eğitim kurumlarına dönüşmüşlerdir (Sakaoğlu, 1993). Bilim alanında dünyadaki yenilikleri izlemekten uzaklaşan medreselerin işlevsel olmayan birer kuruma dönüşmelerini Kodaman (1999) şöyle belirtmektedir:

Eğitim dili olarak Arapçanın hâkim olduğu ve ayrıca gözlem, deney, araştırma ve tenkide katıyen yer vermeyen medreseler, kemiyet ve keyfiyet bakımından da çağın ihtiyaç ve icaplarına göre tahsil ve terbiye vermiyordu. Özellikle, Avrupa'daki felsefi, ilmi ve teknik gelişmeler karşısında, medreseler tamamen aciz durumda kaldılar (s. 2).

Bu çerçevede 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla her ne kadar eğitim için tek bir söz bile edilmemiş olsa da aslında o dönemden başlayarak Türkiye'de çağdaş eğitim için yeni bazı adımların atıldığı görülmektedir (Akyüz, 2010; Bilim, 1984; Kodaman 1999). Findley'e (çev. 1994) göre Tanzimat Fermanı her ne kadar geleneksel Osmanlı Hatt-ı Hümayunu'na uygun olsa da getirdiği yenilikler bağlamında yine de diğer fermanlardan ayrı bir konuma sahip olmuştur. Çünkü Findley'in deyimiyle bu ferman, Mustafa Reşit Paşa'nın başını çektiği seçkin bürokrasinin kendini güvence altına aldığı bir garantör belge niteliğine bürünmüştür. Uyruk arasında ayırım gözetmemesi, halkın can ve mal güvenliğini sağlaması ve tüm yurttaşları kapsayacak bir kimlik anlayışı getirmesi açısından da Osmanlı çağdaşlaşma sürecinde önemli bir kilometre taşı olan bu sürecin eğitim açısından getirdiği en önemli yenilik ise, eğitim kitaplarının yazılması olmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Akyüz'e (2011) göre, Tanzimat Dönemi'nden önce de bazı eğitim ve öğretim yöntemi kitapları yazılmış, bunlar Tanzimat Dönemi'nde ise çoğalmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde yazılan yenilikçi kitapların yanı sıra örgün eğitim veren pek çok yeni okul açılmış, okul araç ve gereçlerinde yeni düzenlemelere gidilmiş, medrese dışındaki örgün eğitim kurumlarında ilk, orta ve yüksek şeklinde bir derecelendirmeye gidilmiş, ilkokul altı yıla çıkartılmış, ilk kez kızlar için orta dereceli okullar açılmıştır (Akyüz, 2010). Tanzimatçılar, örgün eğitim kurumlarının geliştirilmesinde mantıklı bir sıra izlemişlerdir. Tüm bu yenilik ve girişimlerin asıl amacı ise medreselerin tepkisinden kaçınmak ve medreselerin etkisinde bulunan ilkokulların dışında yeni okullar açmak olmuştur (İhsanoğlu, 1992). Ortaokulların açılmasının da bu süreçte gerçekleştiği görülür. Sürecin bu kadar ilerlemesi pek çok karmaşayı da beraberinde getirmiştir. Eğitim alanyazımına mektep-medrese ayrımı olarak giren çatışma da bu dönemde filizlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda Mardin'in (2007) belirlemesiyle Tanzimat'tan önceki dönemde hükümet bir taraftan çağdaş eğitim biçiminin temelini ortaya atmaya çalışırken diğer taraftan da şeyhülislamlığı memnun edecek şekilde din eğitiminde değişikliklere gitmiştir. Böylece ileride mektep-medrese ayrımı, Tanzimat Dönemi'nin asıl hedefi olan laik eğitime geçişte asıl sorunları da beraberinde getirmiştir (Kodaman, 1999).

Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında yaşanan önemli bir yenilik ve başarı da Fransızların istekleri göz önüne alınarak Sadullah Paşa tarafından kaleme alınan "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" olmuştur. Bu nizamname ile herkes için zorunlu ilköğretim, yeni öğretim programlarının geliştirilmesi, tüm köylerde ilkokullarının (sıbyan) tüm kasabalarda ortaokul, bütün şehirlerde lise (idadi), başlıca merkezlerde yüksekokullarının (âli) açılması amaçlanmıştır (Altın, 2008). Ayrıca söz konusu

nizamname ile eğitimde birlik sağlanarak çok parçalı yapıdan kurtulmak amaçlanmış ve o zamana kadar eğitim alanında yapılan yenilik hareketleri bütün ve planlı olarak devam etmiştir (Antel, 1940).

Tanzimat Dönemi'nde yaşanan bir başka yenilik ise Usul-i Cedid hareketi olmuştur. Bu hareketle eğitim ve öğretimde yetersiz kalan geleneksel ders araç-gereçleri ve öğretim yöntemleri yenileriyle değiştirilmiştir. Usul-i Cedid hareketi Osmanlı Devleti'nde ilk olarak ortaokulların kuruluşuyla eğitim sistemine girmiştir. Mekâtib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi, İstanbul Davutpaşa'da açtığı ortaokulda Usul-i Cedid üzere eğitim yapmaya başlamış hemen sonrasında İstanbul'da bulunan beş ortaokulda da Usul-i Cedid uygulanmaya başlamıştır (Akyüz, 2011). Tanzimat Dönemi'yle başlayan ve II. Abdülhamid Dönemi'yle devam eden tüm bu gelişmeler sonucunda, medrese genel eğitim içindeki ağırlığını kaybederek hukuk ve özellikle din görevlisi yetiştirme alanlarına çekilmiştir (Zengin, 2016).

II. Abdülhamit Dönemi'nde eğitim alanında yenilikler devam etmiştir. Tanzimatçılar, ortaokullara iyi öğrencilerin gönderilmesi için ilk okulları yenileyerek ibtidai adında yeni ilkokulların açılmasını zorunluluk olarak görmüşlerdir (Kodaman, 1999). Bu dönemde iptidailerin yanı sıra ortaokullarda ve liselerde de okullaşmanın artmasına yönelik çalışmalar dikkat çekici olmakla birlikte din ve ahlak eğitiminin her zaman öğretim programındaki yerini koruması da gözlerden kaçmamaktadır (Ergin, 1977; Tekeli ve İlkin, 1999).

II. Abdülhamit Dönemi eğitim sisteminde dikkat çeken bir başka nokta da Osmanlı coğrafyasındaki öğrencilerin Batı'nın olumsuz etkilerinden korunmaya çalışılması olmuştur. Bu bağlamda öğrencilere İslam ahlakını aşılacak amacıyla, öğretim programındaki zararlı öğeler çıkartılarak öğrencileri ahlaken kusursuz ve siyasi anlamda da sadık hâle getirecek dersler yerleştirilmiştir. Şüphesiz bu dönemde öğrencilere okutulması için ahlak kitapları da yazdırılmıştır (Fortna, 2005). Bu kitaplardan birisi de çalışma kapsamında incelenen "Hülâsatü'l-Ahlâk" adlı eserdir.

Geçmişten günümüze eğitim sisteminin taşıyıcılarından olan ders kitaplarının eğitim tarihindeki bu önemli yeri dolayısıyla ders kitapları üzerine pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bir ülkenin özelde eğitim felsefesi geleneğini ve genelde de toplumsal, ideolojik ve kültürel kodlarını temele alarak hazırlanan öğretim programlarının somut bir gerçekliği olan ders kitapları, eğitim-öğretim sürecinin önemli ve vazgeçilmez araçları arasında gösterilmektedir (Yılmaz-Akagündüz, 2017). Alabaş'a (2018, s. 61) göre ders kitapları "devletin yetiştirmek istediği bireyde görmeyi arzuladığı davranışların somut olarak kendisini gösterdiği, belirlenmiş öğretim programları çerçevesinde içeriği oluşturulan öğretim materyalleridir." Tıpkı eğitim gibi ders kitapları çevresindeki tüm diğer sistemlerden etkilenmektedir. Esen'e (2003) göre ise ders kitapları, bir ulusun eğitim dizgesindeki, bilgi ve değerlerini aktarmasına olanak veren, ekonomik ve kullanışlı bir araç olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca ders kitapları, toplumsallaşmanın belirli bir düzen ve süreklilik içinde devam etmesi için olmazsa olmazlardandır. İnal'a (2004) göre, toplumsal düzeni korumak ve bütünleşmeyi sağlamakta ders kitapları önemli bir paydaya sahiptir. Bu çerçevede

ders kitaplarının toplumu var eden ve yeniden biçimlendiren, kültürel öğelerin, tarihin ve egemen sınıfın ideolojik söylemlerinin tanıtılmasına ve içselleştirilmesine aracı olan öğretim noktalarından olduğu söylenebilir. Öte yandan ders kitapları üzerine çalışmalarıyla tanınan Doğan'a (1994) göre II. Abdülhamit Dönemi'nde ideal insana bakış, doğrudan ders kitaplarına şu değerler bağlamında yansımıştır: İtaatkârlık (öncelikle Allah'a itaat), fakirlere yardım, cimri olmamak, doğruluk, kanaatkârlık, alçakgönüllü olmak, temizlik, çalışkanlık, tembellik yapmamak vb. Bu anlamıyla da söz konusu değerleri ve daha fazlasını, incelenen "Hülâsatü'l-Ahlâk" adlı eserde doğrudan görmek olanaklıdır.

Araştırmanın ana eksenini oluşturan "Hülâsatü'l-Ahlâk" adlı ders kitabı, öğrencileri ahlak eğitimi konusunda bilgilendirmek için kaleme alınmıştır. İlk önce ailede başlayan daha sonra okul ile genişleyen bir çevrede verilmeye çalışılan ahlak eğitimiyle amaçlanan şey çocuğun kişilik ve karakterinin iyi, doğru, güzel ya da ahlaklı gibi sözcüklerle belirtilebilecek değerlerle biçimlenmesini sağlamaktır. Eğitimin verdiği güce ulaşmak için çocukları zihinsel, duygusal ve sosyal becerilerle donatmak zorunluluktur. Bütün bunları yaparken temel değerlerin tıpkı Antik Yunan'da olduğu gibi yapa yapa alışkanlık durumuna getirilmesi ve böylece erdemleştirme yoluna gidilmesi gerekmektedir ve ahlak eğitimi bu noktada önemli bir paydaya sahiptir. Ancak burada üzerinde durulması gereken şey, iyi yurttaşlar yetiştirmenin ahlak eğitiminin özel amacı olmasının yanı sıra diğer tüm derslerin de örtük amacını oluşturuyor olmasıdır.

Ahlak eğitimiyle ilk başta her ne kadar kuralların ve buyrukların öğrencilere ezberletilmesi anlaşılabilir olsa da Haynes'e (2002, s. 169) göre ahlak eğitimiyle yapılmak istenen asıl şey, "Alışkanlık hâlinde belli bir biçimde davranan insanlarla birlikte yaşayarak davranış alışkanlıklarını, anadili edindiğimiz biçimde kazandırmaktır." Ahlak çok yönlü bir kavramdır. Ahlak kavramı her ne kadar özelde insan davranışları bağlamında düşünülse de genelde toplumun oluşturduğu kuralları da doğru-yanlış ya da iyi-kötü düzlemlerinde değerlendirmektedir (Aydın, 2003). Bakioğlu ve Silay'a (2011) göre ise ahlak gelişimi, çocukların fiziksel, sosyal ve psikolojik gelişiminden çok da farklı değildir; bundan dolayı da çocukların büyürken içinden geçmeleri gereken bir süreç olarak düşünülmelidir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı II. Abdülhamit Dönemi'nde Ahmed Şem'i tarafından ortaokullar için 1907 yılında kaleme alınan "Hülâsatü'l-Ahlâk" adlı eserde yer alan değerlerin incelenmesidir. Araştırmada günümüz Türkçesine çevirisi yapılan bu eser ile ahlak eğitiminin geçmişine ışık tutmanın ve söz konusu eserde geçen ahlaki söylemlerin değerlendirilmesinin alana katkısının kayda değer olduğu düşünülmektedir. Alanyazında II. Abdülhamit Dönemi'nde yazılmış ahlak kitaplarının incelenmesine dayanan sınırlı sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir (Ağırakça, 2012; Yınılmez-Akagündüz, 2017; Erdem, 1996; Kesgin, 2010; Kodaman, 1999; Onur, 1976; Öztürk, 1998; Tetik, 2009; Yazıcıbaşı 2014). Söz konusu

araştırmalarda II. Abdülhamit Dönemi ahlak anlayışının genel boyutları ele alınırken bu çalışmada ise özellikle ders kitapları üzerinden ahlak anlayışı belirlenmiştir.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma belgesi ve verilerin analizi başlıkları altında bilgiler sunulmuştur.

Araştırma Modeli

II. Abdülhamit Dönemi'nde ahlak eğitimi irdeleyen bu çalışma, nitel bir araştırmadır. Konusu insan davranışları olan nitel araştırmaların ölçüm ve gözlemleri kesinlik taşımamaktadır. Nitel araştırmalarda amaca ulaşmak için derinlemesine gözlem ve görüşmelerden hareket edilmekte ve sıklıkla tümevarım yöntemi kullanılmaktadır (Arıkan, 2013). Nitel araştırmalarda tümevarım yöntemi uzun süren çalışmalar sonucunda toplanan verilerin sentezlenmesi aşamasında da kullanılmaktadır (Büyüköztürk, 2009). Nitel araştırmalarda, incelenen konunun nesnelere anlamları, tanımları, karakteristik özellikleri, metaforları, sembolleri ve betimlemeleri açıklanmaktadır (Berg ve Lune, çev. 2015).

Bu bağlamda “Hülâsatü'l-Ahlâk” adlı eserin, yazarın “Rüşdî derecede bulunan şâkirdâna ithâf etdim” (Şem'i, 1323, s. 4) cümlesinden hareketle ortaokullarda okutulduğu düşünülmektedir. Bu araştırma, “Hülâsatü'l-Ahlâk” adlı eserin günümüz ahlak eğitimi içindeki yerini belirlemeye yönelik tarama modelinde bir araştırmadır (Karasar, 2015).

Çalışma Belgesi

Eserin dijitalleştirilmiş biçimi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığından elde edilmiştir. Söz konusu eserin linki: <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php?dil=tr>

Verilerin Analizi

“Hülâsatü'l-Ahlâk” adlı eserin incelenmesinde doküman analizi kullanılmıştır. Doküman incelenmesi, araştırılması planlanan olay ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı dokümanların analizinden oluşmaktadır. Yıldırım ve Şimşek'e (2006) göre “doküman incelemesinde elde edilen dokümanların araştırmada kullanılacak tüm veri setini oluşturması durumunda dokümanların araştırmanın amacına göre kapsamlı bir içerik analizine tabi tutulması” (s. 187) gerekmektedir. İnanırcılık için uzman incelemesi, aktarılabirlik için de ayrıntılı betimleme gibi yöntemler önerilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu araştırmada inanırcılık ve aktarılabirliği artırmak için şu işlemler gerçekleştirilmiştir:

- Araştırmada örneklem kullanılmamıştır. Çalışmaya Hülâsatü'l-Ahlâk adlı eserin tamamı dâhil edilmiştir. Eserin bir araştırmacı tarafından çeviri yazısı yapıldıktan sonra, diğer araştırmacı tarafından okunarak kodlamaları yapılmıştır. Okumalar sonunda ortaya çıkan veriler, birbirleriyle karşılaştırılmış, yorumlanmış ve sorgulanmıştır.

- Elde edilen veriler okuyucuya alıntılar olarak doğrudan sunulmuştur. (Aktarılabirlik/Dış Geçerlilik).
- Sonuçlar, kodlamayı yapan araştırmacı tarafından ham verilerle karşılaştırılmış ve değerlendirme yapılmıştır (Doğrulanabilirlik / Dış Güvenirlik).

“Hülâsatü'l-Ahlâk” adlı eserin ahlak eğitimi açısından incelenmesinde hareket noktası, söz konusu kitapta geçen değerler olarak kabul edilmiştir. Eserdeki tüm değerler, cümleler düzeyinde incelenmiş, ahlak eğitimine doğrudan ya da dolaylı olarak gönderme yapan değerler üzerinde durulmuştur. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. “İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır” (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 27). İçerik analizi sonucunda “Hülâsatü'l-Ahlâk”dan elde edilen veriler, “İyi Değerler” ve “Kötü Değerler” adı altında sınıflandırılmıştır. Eserde iyi değerler, öğrencilerin dinen ve ahlaken yapması gereken olay, olgu, davranış ve tutumlar iken; kötü değerler ise aksine öğrencilerin dinen ve ahlaken yapmaması gereken olay, olgu, davranış ve tutumlar olarak anlatılmaktadır. “Hülâsatü'l-Ahlâk”taki iyi ve kötü değerler kategorisi “Bilgi Tabanlı”, “Güç Tabanlı”, “İstek Tabanlı İyi Değerler” olmak üzere üç alt kategoriye ayrılmış ve her alt kategoride değerler kodlanmıştır. Örneğin eserde yer alan “bilgi”, “zihin duruluğu”, “kavrama becerisi”, “güzel düşünmek”, “öğrenim kolaylığı” gibi kodlar Bilgi Tabanlı İyi Değerler kategorisinde ele alınmıştır. Yazarı tarafından yalnız bir dille kaleme alınmış olduğu belirtilen eserde pek çok eş anlamlı sözcük belirlenmiştir. Bu eş anlamlı sözcükler dolayısıyla kodlama listesinde yer alan sözcüklerin sıklıkları hesaplanamadığından, iyi ve kötü değerler kategorilerindeki yüzde ve sıklık Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1

Hülâsatü'l-Ahlâk Adlı Eserden Hareketle Belirlenen Sıklık ve Yüzde Değerleri

	Sayfa Aralığı	Sayfa Sayısı		Sözcük Sayısı	
		f	%	f	%
Kapak-Giriş	1-9	9	14.54	884	11.80
İyi Değerler	9-33	24	38.7	2690	35.90
Kötü Değerler	33-57	24	38.7	3103	41.41
Öneriler ve Sonuç	57-63	6	8.06	815	10.9
Toplam	63	63	100	7493	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere “Hülâsatü'l-Ahlâk”ta iyi ve kötü değerler kategorilerinin sıklık ve yüzde değerlerinin alınması sonucunda her iki kategorinin % 38.7 değerinde sayfa sayısı ile anlatılırken kötü değerlerin iyi değerlerden sözcük sayısı olarak daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak eser bütüncül bir biçimde ele alındığında *Sonuç ve Öneriler* başlığı altında incelenen bölümde iyi değerlerden söz edilmeye devam edildiğinin belirlenmesiyle eserde iyi değerlere daha

fazla yer verildiği görülmektedir. Öte yandan ilk dokuz sayfa içerisinde de benzer şekilde (medhal ve mukaddime bölümlerinde) iyi değerlere göndermelerin bulunması da dikkat çekmektedir.

Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular, Hülâsatü'l-Ahlâk ile İlgili Genel Bilgiler ve Hülâsatü'l-Ahlâk'ta Bireye Kazandırılması Hedeflenen Değerler olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir.

Hülâsatü'l-Ahlâk ile İlgili Genel Bilgiler

Ahmed Şem'î tarafından 1323 (miladi 1907) tarihinde yazılan ve İstanbul'da Asr Matbaasında basılan "Hülâsatü'l-Ahlâk" adlı eser 63 sayfadan oluşmaktadır. Eserin dış kapağında Şeyh Sadi'nin aşağıdaki Farsça beytine yer verilmiştir:

"Be-duzah bered merd râ hoy-ı zîşt
Ki ahlâk-ı nîk âmedest ez-behişt"

Kötü huy, insanı cehenneme götürür. İyi ahlak, cennetten gelmektedir olarak Türkçeye çevrilebilen bu beytin hemen altında, "Enderûn-ı Hümâyûn Mekteb-i Feyz-Mektebi, Lisân-ı Osmanî ve Şemsü'l Mekâtib Mektebi, Arabî Fârisî İlm-i Ahlâk Mu'allimi Ahmed Şem'î" şeklindeki açıklamalarla kitabın yazarı olan Ahmed Şem'î'nin Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça ve Ahlak İlmi Öğretmenliği yaptığı bilgisi verilmektedir. Dış kapağının hemen sonunda ise eserin yayımcısı (nâşiri) "Ahmed Muhtar, A'şar Kalemî Ketebesinden" sözleriyle okuyucuya tanıtılmıştır (Kitap kapağı Ek A'da verilmiştir). Eserin iç kapak sayfasında, dış kapağın farklı olarak yayımlanma tarihi olarak Rumi, "1323" açıklamasına yer verilmiştir. Toplamda 63 sayfa olan "Hülâsatü'l-Ahlâk"ın 53 sayfası asıl konuya ayrılmıştır. Eserde konuların anlatımı dokuzuncu sayfadan başlamaktadır. *Mukaddime (Ön Söz)* ve *Medhal (Giriş)* başlıkları altındaki diğer sayfalarda ise kısaca eserin kaleme alınma nedeninden söz edilmiştir.

Ahmed Şem'î'nin eseri iki bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm, *Faziletler* başlığı altında kendi içinde üç kısımdan oluşmaktadır. 1. Bölüm, 1. Kısım *Bilgi Gücünün Kaynağı Olan Bilginin Tanımı* adı altında, 1. Bölüm, 2. Kısım *Öfke Gücünün Kaynağı Olan Cesaretin Tanımı* başlığı altında ve 1. Bölüm 3. Kısım ise *Şehvet Gücünün Kaynağı Olan Namusun Tanımı* başlığı altında yazılmıştır. "Hülâsatü'l-Ahlâk" adlı eserin İkinci Bölümü *Rezil Şeyler* başlığı altında kendi içinde üç kısımda incelenmektedir. 2. Bölüm, 1. Kısım *Bilme Gücünün Yüksek ve Düşük Tarafları Olan Kurnazlık ve Kalın Kafalılık Tanım ve Kısımları* başlığı altında, 2. Bölüm 2. Kısım *Öfke Gücünün Yüksek ve Düşük Tarafları Olan Öfkelenmek ve Korkaklığın Tanım ve Bölümleri* başlığı altında, 2. Bölüm 3. Kısım, *Şehvet Gücünün Yüksek ve Düşük Tarafları Olan Ahlak Kurallarına Aykırı Yaşamak ile Şehvetin Azlığının Tanım ve Bölümlerine İlişkin* başlığı altında kaleme alınmıştır. Eserde iki ana bölüm dışında *Faziletleri Nasıl Koruruz?* ve *Rezilliklerden Nasıl Uzak Dururuz?* başlıklarıyla kısa açıklamalara yer verilmesinin ardından Sonuç Bölümü yazılmıştır.

Sonuç Bölümü de kendi içinde; 1. Yeme/İçmede Uyulması Gereken Kurallar, 2. Yürüme/Oturmada Uyulması Gereken Kurallar, 3. Görüşme/Konuşmada Uyulması Gereken Kurallar olarak üç alt başlıktan oluşmaktadır. Kitabın iç sayfalarından bir örnek Ek B'de verilmiştir.

Kitapta içindekiler listesinin bulunmamasından dolayı, başlıklardan hareketle metinler yer alma sırasına ve sayfa numarasına göre Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

Hülâsatü'l-Ahlâk'ta Yer Alan Metinler

Sıra Nu.	Başlık	Sayfa Nu.
1	Mukaddime (Önsöz)	3-4
2	Medhal (Giriş)	5-7
3	Menâbi'-i Ahlâk (Ahlakın Kaynağı)	7-8
4	Birinci Bâb (Fezâ'il Beyânında Olup Üç Fasldır) (Birinci Bölüm (Faziletlerin Anlatıldığı Bu Bölüm, Üç Kısımdan Oluşmaktadır))	8
5	Birinci Fasl, Kuvve-i İlmiyenin İ'tidâli Olan Hikmetin Ta'rifine Dâ'irdir (Birinci Kısım, Bilim Gücünün Orta Hâli Olan Hikmetin Tanımına İlişkindir)	8
6	Hikmet (Safâ-yı Zihn, Cevdet-i Fehm Yâhûd Sür'at-ı Fehm, Zekâ, Hüsn-i Ta'akkul Yâhûd Hüsn-i Tasavvur, Suhûlet-i Ta'allüm, Hıfz Yâhûd Tahaffuz, Tahattur Yâhûd Tezekkür) (Bilgelik (Zihin Duruluğu, Kavrama Becerisi, Zeka, Güzel Düşünmek, Öğrenim Kolaylığı, Ezber Yeteneği, Hatırlama))	8-11
7	İkinci Fasl, Kuvve-i Gazabiyenin İ'tidâli Olan Şecâ'atin Ta'rifine ve Şu'belerine Dâ'irdir (İkinci Kısım, Öfke Gücünün Orta Hâli Olan Cesaret'in Tanımına ve Bölümlerine İlişkindir)	12
8	Şecâ'at (Kiber-i Nefs, 'Azm-i Himmet Yâhûd Uluvv-i Himmet, Sabr Yâhûd Sebât, Necdet, Hilm, Sükûn, Tevâzu', Şehâmet, İhtimâl Yâhûd Tahammül, Hamiyyet, Rikkat) (Cesaret, Ruh Yüceliği (Olgunluk), Kanaatkârlık, Sabretme, Bahadırılık, Kendine Hakim Olma (Yumuşak Huyluluk), Sessizlik, Alçakgönüllülük, Yiğitlik (Faydalı İşler Yapmaktaki Yüreklilik), Tahammül Edebilme, Milli Şeref veya Haysiyet, Şefkat ve Merhamet)	12-18
9	Üçüncü Fasl, Kuvve-i Şehviyyenin İ'tidâli Olan İffetin Ta'rifini ve Şu'belerini Hâvidir (Üçüncü Kısım, Şehvet Gücünün Orta Hâli Olan Namusun Tanımı ve Alt Bölümlerini İçermektedir)	18
10	İffet [Hayâ, Sabr, Da'at, Nezâhet, Kanâ'at, Vakar, Rıfk, Hüsn-i Hedy Yâhûd Hüsn-i Semt, Vera', İntizâm, Sehâ' (Kerem, İsâr, Nubl, Muvâsât, Semâhât, Musâmaha, Mürüvvet, Afv)] (Namus, Utanma, Sabır, Şehveti Dizginlemek, Saflık (Ahlak Temizliği), Kanaat, Haysiyet, Yumuşak Huyluluk, İyiliğe Heves Etme, Kötülüklerden Sakınma, Düzenli Olmak, Cömertlik, Gönül Hoşluğuyla Verme, Fedakarlıkla Bağışlama, Asaletle İhsan Etme, Sahip Olduklarına Dostlarının da Hakkı Olduğunu Düşünme, Karşılığını Beklemeden Verme, Alacağından Gönül Rızasıyla Vazgeçme, Tokgözlü Olmak, Bağışlayıcı Olmak)	18-32

(devam ediyor)

Tablo 2 (devam)

Sıra Nu.	Başlık	Sayfa Nu.
11	İkinci Bâb (Rezâ'îl Beyânında Üç Fasldır) (İkinci Bölüm (Rezil Şeyleri Anlatmaktadır, 3 Kısımdan Oluşmaktadır)	33
12	Birinci Fasl, Kuvve-i İlmiyenin İfrât ve Tefrît Tarafları Olan Cerbeze ile Gabâvetin Ta'rîflerine ve Şu'belerine Dâ'irdir (Birinci Kısım, Bilgi Gücünün Yüksek ve Düşük Tarafları Olan Anlayış ile Anlayışsızlığın Tanım ve Bölümlerine İlişkindir)	33
13	Cerbeze (Kurnazlık)	33
14	Gabâvet (Cehl-i Basît, Chehl-i Mürekkeb) (Ahmaklık (Bilinmesi Mümkün Olan Şeyi Bilmeme, Bilmediğini Bilmeme))	33-35
15	İkinci Fasl: Kuvve-i Gazabiyyenin İfrât ve Tefrît Tarafları Olan Tehevür ile Cübün Ta'rîflerine ve Şu'belerine Dâ'irdir (İkinci Kısım, Öfke Gücünün Yüksek ve Düşük Tarafları Olan Öfkelenmek ve Korkaklığın Tanım ve Bölümlerine İlişkindir)	35
16	Tehevür (Ucb, Kibr, İftihâr, Mirâ' Lecâc Yâhûd İnâd, Mizâh Yâhûd Mümâzaha, İstihzâ, Gadr, Daym, Münâfeset, Mulâhaza, Gazab) (Öfkelenmek, Kendini Beğenmişlik, Kibirleşmek, Övünmek, Tartışma (Çekişme), İnatlaşmak, Alaycılık, Maskaraya Almak, İnsafsızlık, Zulüm, Çekememezlik, Öfkelenmek)	35-46
17	Cübün (Korkaklık)	47
18	Üçüncü Fasl, Kuvve-i Şehviyyenin İfrât ve Tefrît Tarafları Olan Fücûr ile Humûdun Ta'rîflerini ve Şu'belerini Hâvidir. (Üçüncü Kısım: Şehvet Gücünün Yüksek ve Düşük Tarafları Olan Ahlak Kurallarına Aykırı Yaşamak ile Şehvetin Azlığının Tanım ve Bölümlerine İlişkindir)	47
19	Fücûr (Doğru Yoldan Çıkmak)	47
20	Hmûd (Şehvetin Yokluğu)	48-49
21	Teznîb (Hüzn, Hased, Gıpta, Kizb, Tama', Hıkd Yâhûd Hakîde, Salef Yâhûd Tasalluf, Nifâk) (İlave (Keder, Kıskaçlık, Gıpta Etmek, Yalan Söylemek, Aç Gözlülük, Övünmek, Kendini Beğenmek, İki Yüzlülük)	49-56
22	Fezâ'îli Nasıl Muhâfaza Ederiz? (Faziletleri Nasıl Koruruz?)	57
23	Rezâ'îli Nasıl İzâle Ederiz? (Rezilliklerden Nasıl Uzak Dururuz?)	58
24	Hâtîme (Sonuç)	59
25	Yemekde İçmekte Ri'âyet Edilecek Edebler (Yemede/İçmede Uyulması Gereken Kurallar)	59-60
26	Yürümekte Oturmada Ri'âyet Edilecek Edebler (Yürümekte/Oturmada Uyulması Gereken Kurallar)	60-61
27	Görüşmekte Konuşmakta Ri'âyet Edilecek Edebler (Görüşmede/Konuşmada Uyulması Gereken Kurallar)	61-63

Tablo 2'de isimleri verilen başlıklar çoğunlukla metin içinde kısa tanımlar olarak anlatılmaktadır. Bazı kavramların içerikleri daha uzun tutularak Gazali, Mevlâna, Sokrates, Platon gibi düşünürlerin sözleriyle desteklenmiştir. Eserde özellikle dikkat çeken bir nokta ahlak eğitiminin eserin genelinde din eğitiminden bağımsız düşünülmediği ancak dinle temellendirilmiş bir ahlak anlayışının yanı sıra az da olsa

Batılı düşünürlerden birkaç doğrudan alıntıya yer verildiği belirlenmiştir. Benzer şekilde Alabaş (2019) tarafından yapılan bir araştırmada da II. Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ahlak eğitimi derslerinden birisi olan Musâbahât-ı Ahlâkiye'de ahlakın din ile ilişkilendirilmesinin yanında bazı fikirlerin aktarımında Batılı düşünür ve kaynaklardan da yararlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, kendisini ahlak ilmi öğretmeni olarak tanıtan yazar, içinde bulunduğu gelenek dolayısıyla eserinde sıklıkla dinî bilgilere yer vererek ahlak ve din arasında neredeyse hiçbir fark gözetmemiştir. Ahmed Şem'î eserinin Mukaddime başlığı altında şu anlatıma yer vermiştir:

Erbâb-ı ilm ü âdâb nezdinde ma'lûm olan hakâyıkdandır ki sâye-i füyûzât-vâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde zînet-sâz-ı meydân-ı matbû'ât olan 'ilm-i ahlâka ait kitâbların ekserî a'dâdı "âli" derecede bulunan şâkirdâna mahsûs olarak müseccâ' ve mutavvel bir tarzda kaleme alınmış olduğundan "rüşdî" derecede bulunan şâkirdâna bunların münderecâtının telkîn ve takrîrinde daha doğrusu ifâde ve istifâdede ma'a'z-ziyâde müşkilât çekilmektedir. Abd-ı âciz sâye-i ma'ârif-sermâye-i hazret-i padişâhîde yirmi beş seneyi mütecâviz emr-i ehemmi-i ta'lîm ile müşteğil ve mütevağğil olduğum ve bu müddet zarfında merreten ba'de uhrâ tecârüb-i adîdede bulunduğum cihetle gerek elde ettiğim ahlâk kitâblarından iktibâs etmek ve gerek Arabî, Fârisî kütüb-i ahlâkiyye ve edebiyeden câ-be-câ tercüme eylemek sûretiyle sâde bir üslûb ile iki bâb ve altı fasl ve bir hâtîme üzerine be-havlehû te'âlâ şu risâleyi yazdım. "Rüşdî" derecede bulunan şâkirdâna ithâf etdim. Evvel ve âhîr arz ettiğim gibi sehv u hatâdan hiçbir vech ile teberrâ etmem (s. 4-5).

Mukaddime adı altındaki bu kısımda eseri yazma nedenine yer veren Ahmed Şem'î; ilim ve edep konusunda bilgi sahibi olan insanların da kabul edecekleri üzere bu alanda kaleme alınan eserlerin büyük bir çoğunluğunun sadece yüksek derecedeki öğrencilerin anlayabileceği bir biçimle kaleme alındığını ve orta (rüştiye) derecedeki öğrencilerin ise bu konuları anlamakta güçlük çektiklerini belirtmiştir. Bu konu üzerine 25 yıllık bir deneyime sahip olmasından dolayı orta düzeydeki öğrencilerin de yararlanması gereken bir eser kaleme alması gerektiği düşüncesinden hareketle "Hülâsatü'l-Ahlâk" adlı eseri yazdığını belirtmektedir. Bu düşünceyle Ahmed Şem'î, gerek ulaşabildiği ahlak kitaplarından alıntılar sunarak gerekse Arapça, Farsça ahlak ve edebiyat kitaplarından yer yer çeviriler yaparak yalın bir biçimle bu eserini yazdığını belirtmekte ve Mukaddime'nin son sözlerinde geleneksel yazına uygun olarak dönemin padişahına övgüyle sözlerini bitirmektedir.

Ahmed Şem'î eserinin Medhal bölümünde, her ilmin bir konusunun olduğunu ve bu anlamda ahlak ilminin konusunun da insan ruhu (nefs-i insanî) olduğunu söylemektedir. Ahlak ilminin, iyi ve kötü işlerden hareketle insan ruhunu araştırdığını söyleyen Ahmed Şem'î, sözlerine şöyle devam etmektedir:

Fâ'idesine gelince eğer nefs-i nâtıkada güzel ve çirkîn hûylardan bir şey görülmüyorsa güzel hûylar tahsîl etmektir. Eğer nefs-i nâtıkaya çirkîn hûylar âriz olmuş ise onları güzelleştirmekdir ve eğer nefs-i nâtıka

yaradılışında güzel hûylar üzerine gidiyorsa onları artırmak dünyâ ve âhiret saadetlerine mazhar olmaktadır. Ammâ hûy değişir mi ve daha doğrusu çirkîn bir hûy güzel edilebilir mi diyeceksiniz değil mi? Vâkı'â bu bâbda pek çok ihtilâf vâki' olmuş ise de en sahîhi hûy değişir, bir türlü ilâc ile bir türlü devâ ile çirkîn hûy güzel edilebilir. Ahlâkın değişebileceğini birkaç vech ile isbât ederiz şöyle ki çirkîn hûylu âdemler, va'z u nasîhat edildikçe bir zamân sonra çirkîn hûyları terk ettikleri, hûylarını güzelleştirdikleri çok defa görülür. Evet va'z u nasîhatın fâ'idesi kat'an inkâr edilemez (s. 6-7).

Ahmed Şem'î, kötü ahlaka sahip insanların öğütlerle güzel ahlaklı hâle getirilebileceğini ayet ve hadislerden hareketle ortaya koymaya çalışmıştır. Öğüt, "Hülâsatü'l-Ahlâk" adlı eserde bir tür öğrenim yaklaşımı olarak kullanılmaktadır. Ancak öğüt yöntemi, burada bilimsel bir yöntem olarak kullanılmaktan öte dinî kaynaklardan hareketle ve benzeşim yapılarak sunulmuştur. Eserde bu çerçevede İmam Gazali'den şöyle bir alıntı yapılmıştır:

Size 'ulûm-ı dîniyye derslerinde söylemez mi idim ki emr ü teklîf hep yapılabilecek, gücümüz yetecek şeyler hakkında gelmiştir. İmâm Gazâlî Hazretleri İhyâu'l-ulûm'da: "Hûy değişmeseydi nasîhat edenlerin nasîhatleri, terbiyye verenlerin terbiyyeleri hiçbir işe yaramamak lâzım gelirdi." dediği de bu hakikatleri gösterir. Ma'a-hâzâ hûy değişmek hayvânlarda bile oluyor. Görmüyor musunuz ki şâhîn ve doğan gibi bulduğu avı yemek gibi 'âdeti olan yırtıcı hayvânlar öğretmek ve terbiyye ile hûylarından vaz geçiyorlar. El-hâsıl ahlak velev ta'dilen olsun değişebilir, çirkîn hûylar güzelleştirilir (s. 7).

Buradan anlaşılacağı üzere ahlak ve din derslerinin konularındaki benzerliklerden hareketle ahlak ve din arasında ilişki kurulmaktadır. Kötü huyların güzel ya da iyi duruma getirilebileceği gibi güzel huylu insanların da daha güzel huylara sahip olabileceği eserde özellikle vurgulanmaktadır. Ahmed Şem'î eserinin Medhal bölümünde ahlakın kaynağını üç bölümde şöyle incelemektedir:

1. Kuvve-i İlmiyye (Bilme Gücü, İlim): İ'tidâli (orta hâli) hikmet; ifrâtı (orta hâlden yukarısı) cerbeze (süslü sözlerle aldatma, kurnazlık); tefrîti (orta hâlden aşağısı) gabâvetdir (ahmaklıktır).
2. Kuvve-i Gazabiyye (Öfke Gücü): İ'tidâli cesaret, yiğitlik; ifrâtı maddî, manevî hiçbir şeyden korkmamak; tefrîti cübndür (korkaklıktır).
3. Kuvve-i Şehviyye (Şehvet Gücü): İ'tidâli iffet, nâmus; ifrâtı fücür (şehvetin çokluğu); tefrîti humûd (şehvetin yokluğu, isteksizlik) (s. 7).

Ahmed Şem'î'ye göre bu üç kuvvetten birincisiyle insanlar diğer yaratılmışlardan yani hayvanlardan ayrılır. İkinci ve üçüncü kuvvetlerde insanlar ve hayvanlar beraberdir.

Hülâsatü'l-Ahlâk'ta Bireye Kazandırılması Hedeflenen Değerler

“Hülâsatü'l-Ahlâk” adlı eserde öğrencilere kazandırılmak istenilen ahlak eğitimiyle ilgili temel değerleri belirlemek için her metin içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İyi Değerler (Huylar) Bağlamında ve Kötü Değerler (Huylar) Bağlamında olmak üzere iki ana kategori ve bu kategorilerin alt temaları eserden hareketle belirlenmiştir. Kitapta yer alan metinlerin içeriklerinin incelenmesi sonucu oluşan içerik analizi Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3

Hülâsatü'l-Ahlâk Adlı Eserden Hareketle Belirlenen Kategori ve Temalar

İyi Değerler (Huylar) Bağlamında	Kötü Değerler (Huylar) Bağlamında	
	Bilgi Tabanlı	Güç Tabanlı
Bilgi	Cesaret	Namus
Zihin Duruluğu	Ruh Yüceliği ve Olgunluk	Hayâ (Utanma)
Kavrama Becerisi	Kanaatkârlık	Sabır
Zekâ	Sabretme	Şehveti Dizginleme
Güzel Düşünmek	Bahadırılık	Saflık (Ahlak Temizliği)
Öğrenim Kolaylığı	Konuşmamak	Kanaat
Ezber Yeteneği	Sessizlik	Vakar (Haysiyet)
Hatırlama	Alçak Gönüllülük	Yumuşak Huyluluk
	Yiğitlik, Kahramanlık	İyiliğe Heves Etme
	Milli Şeref ve Haysiyet	Kötülüklerden Sakınma
	Gayret	Düzenli Olma
	Merhamet	Cömertlik
		Gönül Hoşluğuyla Verme
		Fedakârlıkla Bağışlama
		Asaletle İhsan Etme

(devam ediyor)

Tablo 3 (devam)

İyi Değerler (Huylar) Bağlamında		Kötü Değerler (Huylar) Bağlamında	
Bilgi Tabanlı	Güç Tabanlı	Bilgi Tabanlı	Güç Tabanlı
		Sahip Olduklarına Dostlarının da Hakkı Olduğunu Düşünme	
		Karşılığını Beklemeden Verme	
		Alacağından Gönül Rızasıyla Vazgeçme	
		Tokgözlü Olma	
		Bağışlayıcı Olma	

Tablo 3'te görüldüğü üzere Hülâsatü'l-Ahlâk, iyi ve kötü değerler olmak üzere 2'ye ayrılmıştır. İyi ve kötü değerler ise kendi içinde Bilgi, Güç ve İstek Tabanlı değerler olmak üzere alt temalara bölünmüştür. Her kategori kitaptan hareketle kendi içinde incelenmiştir.

İyi değerler. “Hülâsatü'l-Ahlâk”ta iyi değerler kategorisi Bilgi Tabanlı, Güç Tabanlı, İstek Tabanlı İyi Değerler olmak üzere üç bölüme ayrılmış ve her alt bölümdeki kodlar incelenmiştir. İyi Değerler kategorisi ile öğrencilerin iyi ve ahlaki bireyler olabilmeleri konusunda onlarda bulunması gereken değerlerden söz edilmiştir. Bu değerlere ilişkin açıklamalar tanım düzeyinde kısa bilgilerdir. Zaman zaman Kur'an-ı Kerim, Hadisler, Gülistan ve Mesnevi başta olmak üzere Arapça ya da Farsça kaleme alınmış ahlaki içerikleri olan diğer bazı eserlerden yapılan doğrudan alıntılarla eser zenginleştirilmiştir.

Bilgi tabanlı iyi değerler. “Hülâsatü'l-Ahlâk”ta Bilgi Tabanlı İyi Değerler bilme gücünün orta biçimi olarak kabul edilen bilgi (hikmet) ile ilgili olarak işlenmektedir. Eserde bu bağlamda iyi ve kötüyü birbirinden ayırma gücü olarak kabul edilen bilginin yedi şubesinden söz edilmiştir. Bu şubeler sırasıyla zihin duruluğu, kavrama becerisi, zekâ, güzel düşünmek, öğrenim kolaylığı, ezber yeteneği ve hatırlamadan oluşmaktadır.

Eserde, Tablo 3'te geçen başlıklar hakkında kavram düzeyinde kısa açıklamalar yapılarak öğrencinin bilgi terimleri dizgesinin gelişmesinin amaçlandığı söylenebilir. Francis Bacon'un felsefe tarihine kattığı *Bilgi güçtür* sözünün önemine bir anlamda

vurgu yapılarak bilginin neden güç olduğu eserde kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin zihin duruluğuna sahip olan bireyin, bir sözü duyar duymaz, sözün nereye varacağını anlamış olması gösterilirken öte yandan öğrenim kolaylığı, ezber yeteneği ve hatırlama başlıkları ile öğrenmede ezberin önemine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Nitekim zekâ başlığı altında verilen örnek bu bağlamda dikkat çekicidir:

Meselâ; “Münîr ile ‘Ubeyd çalışkan ve terbiyeli efendilerdir” demiş olsak, bu bir mukaddimedir. Bundan sonra; “çalışkan ve terbiyeli efendileri, hocaları severler” der isek bu da bir mukaddimedir. İşte kendisinde zekâ bulunan bir kimseye yukarıdaki iki mukaddimeden; “Münîr ile ‘Ubeyd efendileri hocaları severler” neticesini birdenbire çıkarır (s. 10).

Günümüzde *zekâ* kavramının yorumlanışından farklı olarak, mantıksal çıkarımlar yapabilme becerisi ya da öncüllerden doğru sonuca varma yetisi eserde zekâ göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bilgi tabanlı iyi değerler başlığı altında verilen tüm kavramların ortak noktası, hızlı düşünme, iki olgu arasında doğru çıkarımlarda bulunabilme ve bu sayede de iyi ile kötüyü ayırabilmedir.

Güç tabanlı iyi değerler. “Hülâsatü'l-Ahlâk”ta Güç Tabanlı İyi Değerler başlığıyla öfke gücünün orta biçimi olarak kabul edilen cesaret ele alınmaktadır. Eserde cesaretin on bir şubesi söz edilmiştir. Bu şubeler sırasıyla ruh yüceliği ve olgunluk, kanaatkârlık, sabretmek, soğukkanlılık, sakinlik, (gereğinden fazla) konuşmamak, sessizlik, alçakgönüllülük, yiğitlik, milli şeref ve haysiyet, gayret ve merhametten oluşmaktadır.

Eserde büyük bir ruh yüceliği olarak gösterilen *cesaret*, düşman ile savaşta devletin kalcılığı için kişinin düşünmeden canını vermesi olarak açıklanmaktadır. Cesaretin on bir şubesi söz edilen bu bölümde, fiziksel anlamda gücü elinde tutması gereken kişide bulunması gereken değerler, alt başlıklar altında incelenmiştir. Örneğin ruh yüceliği ve olgunluk başlığı altında Şeyh Sadi'nin “Gülistan” adlı eserinden doğrudan alıntı yapılmıştır. Gülistan, Şeyh Sadi-i Şirazi'nin (ö. 1292) Farsça kaleme aldığı ünlü eseridir. Eser, padişahların durum ve hareketlerini, dervişlerin ahlakını, kanaatin faziletini, susmanın yararlarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet adabını konu alan sekiz bölümden oluşmaktadır. Bölümler, çok defa günlük yaşamda karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlaki ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitlerle süslenmiştir. Yazıldığı tarihten itibaren büyük rağbet gören ve dünya kütüphanelerinde binlerce yazma nüshası bulunan Gülistan'ın ülkemiz kütüphanelerinde de Türkçe pek çok tercüme ve şerhi bulunmaktadır (Yazıcı, 1996).

Büyük adamlardan birini bir mecliste öğüyorlar ve öğmekde pek ileri gidiyorlar idi. Öğülen zât bunların sözlerini dinledi de şöyle söyledi. “Ben sizin gördüğünüz gibi değilim. Ben kendimi sizden daha iyi bilirim. Sizin gördüğünüz benim dışımdadır. İçimi, iç yüzümü bilmezsiniz”. Bakınız! Şimdi bu zâtın yanında öğülmek ile yerilmek bir değil mi? Bununla berâber

bir âdemin yanında öğülmek ile yerilmek bir olmazsa fakr lezzetini tadamazlar, demişlerdir (Şem’i, 1323, s. 14).

Bunun yanı sıra eserde hilm (yumuşak huyluluk) başlığı adı altında öfke kontrolünü sağlamanın, kızgınlık ya da dargınlık zamanlarında sakin kalabilmenin de bir cesaret örneği olduğu söylenerek “Ahlak-ı Muhsinî” adlı eserden alıntı yapılmıştır. Ahlâk-ı Muhsinî, Hüseyin b. Ali el-Kâşifi’nin (ö. 1504) ahlaka ilişkin kaleme aldığı Farsça eseridir. Eser, Sultan Hüseyin Baykara’nın oğlu Ebü’l-Muhsin Mirza adına (ö. 1495) yılında kaleme alınmıştır. Ahlâk-ı Nâsîrî ve Ahlâk-ı Celâlî’den sonra Farsça yazılmış ahlak kitaplarının en ünlülerinden biridir ve yazarının eserleri arasında en çok beğenilenidir. Kırk bölüm olarak düzenlenmiş olan eser, pek çok kez Türkçeye çevrilmiştir (Şahinoğlu, 1989).

Hz. İsa (aleyhi’s-selâm) bir gün bir yerden geçerken kendilerinden bir ahmak bir şey sordu. Cenâb-ı İsa (aleyhi’s-selâm) güzel güzel cevâb verdiler. Ahmak cevabı kabûl etmedi. Kavgaya kalktı. O, Hazret-i İsa’ya fenâ sözler söylerdi. Hazret-i İsa onu alkışlardı. Bu aralık araya evliyâdan bir zât geldi. Hazret-i İsa’ya dönerek şu sözleri söyledi; “ya Rûhu’llâh! Bu ne tahammüldür ki böyle bir ahlaksız câhile lakırdı söyletiyorsunuz? O sana kahrediyor, sen ona lûtf gösteriyorsun!

Bunun üzerine Hazret-i İsa (aleyhi’s-selâm) buyurdular ki; “her kap içindekini sızar. Ondan işte böyle çirkîn hâller görünür, benden de bu sıfatlar sâdir olur. Ben onun bu türlü edepsizliklerinden öfkelenmem; O, benim güzel hareketlerimden edeb sâhibi olur. Ben onun fenâ sözlerinden câhil olmam; o benim güzel ahlakımdan belki âlim ve âkil olur! (Şem’i, 1323, s. 16).

Eserde dikkat çeken bir başka nokta da cesaret başlığı altında sayılan on bir şubenin genelinde cesaretin, her şeyde ortayı bulmak ve her zaman kişinin sakinliğini koruması olarak gösterilmiş olmasıdır. Kişinin gerekmedikçe konuşmaması, sürekli söylemek yerine daha çok susmayı tercih etmesi, ahlak sofrasının tuzu olarak görülmüştür.

İstek tabanlı iyi değerler. “Hülâsatü’l-Ahlâk”ta İstek Tabanlı İyi Değerler, istek (arzu) gücünün orta biçimi olarak kabul edilen namusu (iffet) ele almaktadır. Dinen ve aklen çirkin görünen şeylerden sakınmak anlamında kullanılan namusun on bir şubesinden söz edilmiştir. Bu şubeler; hayâ, sabır, şehveti dizginleme, saflık (ahlak temizliği), kanaat, vakar (haysiyet), yumuşak huyluluk, güzelliklere (doğruluklara) heves etme, kötülüklerden sakınma, düzenli olma ve cömertlik olarak sıralanmıştır. Eserde diğer bölümlerden farklı olarak *cömertlik* kavramı kendi içinde sekiz şubeye daha ayrılmıştır. Bu şubeler sırasıyla; gönül hoşluğuyla verme, fedakârlıkla bağışlama, asaletle ihsan etme, sahip olduklarında dostlarının da hakkı olduğunu düşünme, karşılığını beklemeden verme, alacağından gönül rızasıyla vazgeçme, tok gözlü olma ve bağışlayıcı olmaktan oluşmaktadır.

Eserde *Utanmak* başlığı altında gösterilen *hayâ* ile nefsin kötü şeyler yapmaktan uzak durması anlaşılmaktadır. Şerefli bir huy olarak gösterilen hayâ anlatılırken Hz. Ali'den, "Bir kimse hayâ libâsını giyinecek olursa halk onun aybını göremez." (Şem'î, 1323, s. 20) sözü alıntılanmıştır. Metinde hayâ bahsine diğer başlıklardan daha geniş yer verildiği görülmektedir. Hayânın yararı ayrı bir başlık altında işlenmiş fakat bununla da yetinilmeyerek *lâhika* yani ek olarak yeni bir başlık açılmış ve hayâ ile edep arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur.

Hayâ başlığı altında "Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn" ismindeki kitaptan dolaylı alıntılama yapılarak utanmanın, Allah'tan, insandan ve nefisten olmak üzere üç kısma ayrıldığı belirtilmiştir (Şem'î, 1323). Utanmanın ek açıklama bölümünde ise utanmak ile edep arasındaki ayrıma dikkat çekerek edebî hayâdan farklı olarak, sahibini utanılacak şeyleri yapmaktan alıkoyan bir meleke olduğu belirtilmiştir. Hayâ bölümüne yapılan ek (*lâhika*) kısmında ise hayâ ile olan yakın ilişkisi dolayısıyla edep hakkında bilgilendirme yoluna gidilmiştir. Yazar bu bölümde, Hz. Peygamber'in bir edep ve hayâ kaynağı olduğunu vurgulayarak onun edebî doğrudan Allah'tan öğrendiği bilgisine yer vermiştir. İnsanın, edep dışı davranışlar sergileyen kimselere bakmakla da edepli olmanın ne anlama geldiğini kavrayabileceği düşüncesine yer veren Ahmed Şem'î, bu konuda Mevlâna'nın Mesnevi-i Şerif'inden alıntı yaparak edep konusunun önemini özellikle vurgulamak istemiştir. Alıntılanan metin (s. 22) şöyledir:

Ez-Hudâ h'âhîm tevîk-i edeb (Allah'tan bizi edebe ulaştırması için yardım dileyelim.)
 Bî edeb mahrum-i geşt ez-lutf-ı Rab (Çünkü edebî olmayan, Rabb'in lütfundan mahrum kalır).
 Ez-edeb pür-nûr geştet in felek (Felek, edep dolayısıyla nurla dolmuştur.).
 Ve'z-edeb ma'sûm u pâk âmed melek (Melek de edep vasıtasıyla masum ve tertemiz kalmıştır).

Ahmed Şem'î sabır konusunda özellikle bir önceki bölümde cesaret başlığı altında incelenen sabırdan, kavramsal anlamda farklılığa işaret ederek şu açıklamalarda bulunmuştur: "İşte bu farkı göstermek için orada, meşakkatli, hâllere, elemelere karşı durmak burada, nefsin hevâ ve hevese uymaktan çekinmesi yollu ta'birler kullanıldı. Sabrın iki nev'inin de makbûliyyetini haber veren âyetler, hadisler pek çoktur. Sabra kimyâ diyenler de olmuş." (s. 23-24). Yazar, burada sabretmeyi, nefsin tutku ve heveslerden uzak durarak arzulara karşı gelmesi anlamıyla ele almıştır. Bu bölümde yazarın vakar ve yumuşak huyluluk konularında belirttiği istek ya da arzu gücünün kontrol edilmesine ilişkin söylemleri bize Aristoteles'in (çev. 1997) "Nikomakhos'a Etik" adlı eserinde özellikle belirttiği, her şeyde ortayı bulma erdemini hatırlatmaktadır. Benzer bir şekilde *kanâ'at (açgözlü olmama)* başlığı altında, insanın yaşadığı sürece ihtiyacı olanın peşinde koşması gerektiği söylenerek Hoca Abdullah el-Ensari'den şöyle bir alıntı yapılmıştır:

İnsân ekseriyetle üç şeyden dolayı renc ü elemden kurtulamaz. Şunlardır:
 Bir şey'i vaktinden evvel istemek, kısmetinden ziyâdesine hırslanmak,

başkalarının ni'metini kendine lâıyk görmek...Kanâ'at sâhibi olmak dâ'imâ kendinden aşağılarına bakmak ile mümkün olabilir. Bi'l-akis kendilerinden yukarılarına bakanlar zillet uçurumlarına düşerler (s. 25).

İstek tabanlı iyi değerler başlığı altında incelenilen kavramların özünde kişinin nefisini kontrol etmesi, özellikle tutku ve hazlarda dinin sınırladığı çerçevenin dışına çıkılmaması önerilmektedir. Eserde sınırları çizilen bu çerçevede kalmakla ahlaklı olmak özdeş gösterilmiş, başka bir deyişle dinî buyruklara uymanın, ahlak kurallarının gerektirdiğini yapmakla eş değer olduğu vurgulanmıştır. Eserin kavram analizleri, din ve ahlakın birbirini içerdiğini göstermektedir. Dinden bağımsız bir ahlaktan söz edilmeyen eserin, bu açıdan bütünüyle günümüzde dinsel ahlak ya da ilahi buyruk kuramı olarak da adlandırılan ahlak kuramını yansıttığı söylenebilir.

Kötü değerler. “Hülâsatü'l-Ahlâk”ta kötü değerler kategorisi Bilgi Tabanlı, Güç Tabanlı, İstek Tabanlı Kötü Değerler olmak üzere üç bölüme ayrılmış ve her alt bölümdeki kodlar incelenmiştir. Kötü Değerler kategorisi ile öğrencilerin dinen ve ahlaken yapmaması gereken olay, olgu, davranış ve tutumlardan söz edilmiştir. Kötü değerlere ilişkin açıklamalar da iyi değerlerde olduğu gibi tanım düzeyinde kısa bilgiler biçimindedir. Eserin bu bölümünde de diğer bölümlerle benzer şekilde doğrudan ve dolaylı alıntılarla metin zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Bilgi tabanlı kötü değerler. “Hülâsatü'l-Ahlâk”ta Bilgi Tabanlı Kötü Değerler, bilme gücünün yüksek tarafı kabul edilen kurnazlık (cerbeze, çıkarıcı düşünme) ve düşük tarafı kabul edilen anlayışsızlık (gabavet, kalın kafalılık) olmak üzere iki bölümde ele alınmaktadır.

Eserin diğer bölümlerine kıyasla oldukça kısa olan bu bölümünde Ahmed Şem'î, bilme gücünün aşırı gitme yönünü oluşturan *cerbeze* (kurnazlık, çıkarıcı düşünme) kavramını; “hakkı bâtil ve bâtili hak, hayrı şer ve şerri hayr hükmedici bir kuvvet” (s. 33) olarak açıklamaktadır. Bu tanımda belirtildiği üzere doğruyu yanlıştan ya da iyiyi kötüden ayıramama gücü olan cerbezenin hayret (kararsızlık) adı verilen yalnızca bir şubesi vardır. Eserde hayretin ne anlama geldiğini Şem'î, “iki delilin hükümce birbirine uymamasından hâsil olan kararsızlıktır. Güzel işleri çirkîn işlerden, çirkîn işleri güzel işlerden fark edememek gibi” (s. 33) cümleleriyle belirtmektedir.

Bilgi Tabanlı Kötü Değerlerin tefrit yani aşırı derecede düşük tarafı olan *gabavet* (anlayışsızlık, kalın kafalılık), kişinin zekâca geri olması anlamından çok zamanını iyi kullanmayarak tembellik yapması ve bilmesi gereken şeyleri dahi bilmemesi anlamında kullanılmıştır. Gabavet kavramı eserde basit anlayışsızlık (cehl-i basit) ve birleşik anlayışsızlık (cehl-i mürekkeb) olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir. Bunlardan ilki bilinmesi olanaklı olan şeyi bilmemek, ikincisi ise bilmediğini bilmemektir.

Bu bölümde, bilimin insana dünyada olduğu kadar ahirette de gerekli olacağı yönünde dikkat çekici bilgiler veren Ahmed Şem'î, insanı hayvandan ayıran en önemli özelliğın de onun sahip olduğu bu bilme gücünde saklı olduğunu dile getirmektedir. Yazarın, bu bağlamda dönemin padişahı II. Abdülhamit'i de devletini

irfan nuru ile aydınlatması dolayısıyla övdüğü ve bu başarıların sonraki dönemlerde de devam etmesi dileğinde bulunduğu görülmektedir (Şem'i, 1323).

Gabavet'in diğer şubesi olan bilmediğini bilmemek ise ruhsal hastalıkların en kötülere arasında gösterilerek kişinin bu duruma yakalanmış olmasının çaresiz hastalığa yakalanmakla eş değer olduğu belirtilmiştir.

Güç tabanlı kötü değerler. “Hülâsatü'l-Ahlâk”ta Güç Tabanlı Kötü Değerler öfke gücünün yüksek ve düşük tarafı olan öfkelenmek ve korkaklığın tanım ve bölümlerini ele almaktadır. Eserde öfkelenmenin on bir şubesinden söz edilmiştir. Bu şubeler sırasıyla; kendini beğenmişlik, kibirlenmek, övünmek, tartışma (çekişme), inatlaşmak, alaycılık, maskaraya almak, insafsızlık, zulüm, öfkelenmek ve korkaklıktan oluşmaktadır.

Eserde *öfkelenmek (tehevür)* aklın izin vermediği tehlikeli durumlara atılmak anlamında kullanılmıştır (Şem'i, 1323). Güç tabanlı kötü değerlerin üzerinde en çok durulan kavram kendini beğenmişlik olmuştur. Ahmed Şem'i *kendini beğenmişliği (ucb)*, kişinin kendinde bir kemal görerek bununla gurur duyması olarak tanımlamıştır. Eserinde bu kavramı anlatırken Hz. Muhammed'in “ucb hasenâtı mahv eder, ateş odunu mahv ettiği gibi” (s. 36) sözlerine yer vermiştir. Kişinin kendini beğenmişlikten kurtulmasının ancak kendi eksikliğini bilmesiyle olanaklı olacağını düşünen Ahmed Şem'i, bu düşüncesini Kınalızâde Ali Efendi'nin ünlü “Ahlâk-ı Alâ'i” adlı eserinden aldığı aşağıdaki dizelerle belirtir.

Hüsn-i hâl anlayıp sıfâtında (Görünüşteki güzelliğe bakıp da).

Mu'cib olma ki hüsn-i hâl budur (Kıymetli olduğun zannına kapılma).

Hünerim var deme hüner oldur (Hüner, kişinin kendisinde olan hüneri söylememesidir).

Anla noksânını kemâl budur (Hakiki olgunluk, kişinin eksikliğinin farkında olmasıdır) (s. 37).

Eserde *kibirlenmek* ve *övünmek* başlıkları da yine kendini beğenmişlikte olduğu gibi kişinin kendisini mal, mülk, güzellik ya da bilgi ve beceri bakımından üstün görmesi olarak açıklanmıştır. Kibirlenmenin haram olması dolayısıyla kendini beğenmişlikten biraz farklı olduğunu söyleyen Ahmed Şem'i, bazı durumlarda ise kibirlenmenin de haram olmayacağını belirtmiştir. Bu konuda Şem'i şu ifadeleri kullanmaktadır:

Fakat kibr edenlere karşı kibr etmek câizdir ve belki sevâbdır. Kibr ile ucba def etmek için İhyâu'l-Ulûm'da çok ilâclar beyân edilmiş ise de onları bu risâleye geçirmek demek sizin zihninizi karışdırmak demek olduğundan kibirli kimselere kendi âcizlikleriyle berâber asıllarının toprak olduğunu düşünmek kifâyet eder (s. 38-39).

Eserin devamında güç tabanlı kötü değerler arasında sayılan karşımızdaki kişiyi küçük düşürecek, üzecek, alaya alacak söz ve davranışlarda bulunmanın neden kötü birer değer olarak kabul edildiğine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Bu bağlamda

şaka olduğu ölçüde hoş görülen ancak bunun sınırı aşır da alaycılığa dönen ve karşıdaki insanı inciten şakanın (mizah) olumsuzluğu; “mizâh insânın vakar ve heybetini azalttığı, şunun bunun aşırı derecede gülmelerine ve yâhûd hâtırlarının kırılmalarına neden olduğu için mezmûmdur.” (s. 42) cümleleriyle belirtilmiştir. Eserde, alay etmekten ayrı bir başlıkta incelenen *maskaraya almak* kavramının açıklamasında bu tür bir eylemin neden kötü bir değer olarak kabul edilmesi gerektiği ise şöyle anlatılmıştır: “İstihzâ, bir kimseyi masharaya almak, zevklenmektir. Rezâilin büyüklerinden olan bu istihzâ herhâlde harâmıdır. İstihzâ yalnız söz ile değil, kaş ve göz ile de olabilir. Her ne sûretle olursa olsun bundan sakınmak, hem son derece sakınmak vâcibdir.” (s. 43). Ahmed Şem’î son olarak *öfkelenmek* (gazab) başlığı altında ise aşağıdaki açıklamalara yer vermiştir:

Gazab, nefsin hoşlanmadığı bir şey yüz gösterdiği vakt, kalbde kanın kaynamasıdır. Hadîs-i Nebevî’de bundan tekrâr tekrâr neyh buyrulmuştur. Gazabın âfeti pek büyüktür. Gazab hâlinde insânın hissi, duygusu mu’attal kalır. Ne yaptığını bilmez, kimseyi görmez. Aklı olmayan hayvâna hattâ cemâda bile söğür sayar. Binâen ‘aleyh böyle kimseden her rezâlet her fezâhat ve belki de cinâyet vukû’a gelir. Gazabdan nedâmet, mahzûniyyet, herkese eğlence olmak, hastalığa uğramak, birdenbire ölmek gibi nice fenâlıklar zuhûra gelmiştir, gelmektedir (s. 46).

İstek tabanlı kötü değerler. “Hülâsatü’l-Ahlâk”ta İstek Tabanlı Kötü Değerler, şehvet gücünün yüksek ve düşük tarafı olan doğru yoldan çıkmak-ahlak kurallarına aykırı yaşamak ve şehvetin azlığının tanım ve bölümlerini içermektedir. Eserde doğru yoldan çıkmamanın bir şubesinin bulunduğu ve bunun da *hırs* olduğu söylenmektedir. Benzer şekilde şehvetin eksikliğinin de bir şubesinin bulunduğu ve bunun da *yorgunluk* ya da *iş görmemezlik* olduğu belirtilmektedir. Bunların dışında kalan kavramlar ise *teznib* (*ek, ilave*) başlığı adı altında sekiz şubeden oluşan çirkin huylar açıklamasıyla hüznün, kıskançlık, imrenmek, yalan söylemek, aç gözlülük, kin gütmek, kendini beğenmek ve ikiyüzlülük olarak sıralanmıştır. Eserde doğru yoldan çıkmak, ahlak kurallarına aykırı yaşamak (*fücûr*) kavramına ilişkin şu açıklama yapılmıştır:

Fücûr, doğru yoldan çıkmak, aklın, şer’in lâyık ve câ’iz görmediği yollara sapmaktır. Fücûra rezâ’ilin en fenâsı ve belki umûmen çirkin hûyların üssü’l-esâsı diyebiliriz. Çünkü menhiyyât ekseriyetle ondan neş’et eder. Yazık o kıymetli ömrlere ki bütün günleri fisk ve fücûr ile geçmiş ve her nefes hevâ ve heves uğruna zâyî olup gitmiş ola (s. 47).

Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere fücûr, rezil ya da kötü şeylerin en kötüsü olarak gösterilmiş ve fücûr sahibi olan insanların ömürlerini boşu boşuna tükettikleri belirtilmiştir. Eserde, fücûrun şubesi olarak belirtilen *hırsın* ise bir şeyi şiddetle istemek ve ümit etmek olduğu söylenmektedir. Hırslı olan bir kişinin ise her zaman hayvani tarafını besleyerek tüm zamanını nefsinin istekleri için uğraşmakla geçireceği vurgulanmış ve buna ilişkin bazı örnekler verilmiştir. Eserde hırsın, insanın gözünü kör ettiği vurgulanmış ve hırsına yenik düşen insanların çoğunun denizdeki balıkların ağa ve gökteki kuşların da tuzağa düşmeleri gibi sıkıntıya düştükleri belirtilmiştir.

Şehvetin aşırı yüksekliği (ifrat) her ne kadar kişiyi doğru yolundan şaşırtıp tehlikeli durumlara soksa da bu isteğin yokluk derecesine indirgenmesi yani şehvetten tefrit boyutunda uzaklaşılması da hiçbir biçimde önerilmemiştir. Hatta kişinin yorgunluğu bahane ederek ya da tembellik yaparak şehvet gücünü hiç kullanmaması da eleştirilmiştir. Bu bağlamda şehvetin bir şubesi olan tembellik (betâlet) hakkında da şu açıklamalara yer verilmiştir:

Nasil istilzâm etmesin ki betâlet insânı insâniyetden ve belki hayât gibi bir ni'metden dûr ederek emvât sırasında bulundurur. Betâlet, dince ve dünyâca muzırdır. Çünkü âhiretde gözler görmedik, kulaklar işitmedik hâtırlara gelmedik ebedî, sermedî sa'âdetlerden mahrûmiyeti intâc eder. Dünyâca muzırdır. Zîrâ -hangi bir işi olursa olsun- esbâba teşebbüs etmekden alıkor. Emellerden arzûlardan hiçbirine nâ'il olamaz. Zarûretten korkulamaz. Öyle ise betâlet vâdilerine düşmemek için her sâ'at her dakîka sa'y ve gayretten geri durmamalı (s. 49).

Eserde bunların yanı sıra çirkin ya da rezil şeyler başlığı altında ek bir başlık daha açılarak sekiz şubede, sekiz kavramdan daha söz edilmiştir. Bu sekiz kavrama bakıldığında çoğunlukla eserin bütününde incelenen kavramlarla aralarında benzerliklerin olduğu görülmektedir. Ek bölümünde keder, kıskançlık, gıpta etmek (imrenmek), yalan söylemek, aç gözlülük, kendini beğenmek, kendisiyle öğünmek (salef yahut tasalluf) ikiyüzlülük gibi kavramlara ilişkin açıklamalarda bulunan Ahmed Şem'i'nin özellikle salef yahut tasalluf (kendiyi övünmek, böbürlenmek, kibirlenmek) başlığı altında söyledikleri dikkat çekicidir. Yazara göre liyakatsizlikle beraber öğünmek manasındaki salef, kizb ile ucbeden ileri gelir. "Bunun fenâlığını şerh ü izâha gerek yokdur. Çünkü iki bedden tereküb eden elbetde bedter olur. Bir kimsede fi'l-hakîka medh ü senâ edilmeğe lâıyk ve sezâ fezâ'il ü mehâsin olsa bile kendisini övmesi ne kadar abes düşer" (Şem'i, 1323, s. 56). Kendini beğenmek kavramında yazarın ayrıca Platon'dan bir hikayecik aktararak konuya açıklık getirmeye çalıştığı da görülür. Bu konuda eserde şöyle denilmektedir: "Bir zât Eflâtûn Hakîm'e; 'doğru, gerçek olsa da söylenilmesi makbûl olmayan şey nedir?' diye sordu. Eflâtûn; 'kişinin kendisini öğmesidir' cevâbını verdi." (s. 57).

Hülâsatü'l-Ahlâk'ın ikinci bölümünün sonunda *faziletlerin nasıl muhafaza edileceği ve rezilliklerden nasıl sakınılacağı* biçiminde iki alt başlığa daha yer verilmiştir. Buna göre faziletleri korumanın dört yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi fazilet sahibi ya da iyi insanlarla görüşüp kötü insanlardan uzak durmaktır. İkincisi bilimin önemini kavramak ve onun devamlılığını sağlamak için üzerine düşen görevi yerine getirmektir. Üçüncüsü insanın kendi hatalarını ve kusurlarını görmesi her zaman için olanaklı olamayacağından bu hata ve kusurları kendisine hatırlatabilecek nitelikte dostlar edinmektir. Son olarak insanın bunları yapmakta gevşeklik göstermesi hâlinde yapamadıklarını yapmak konusunda kendisini güdülemektir (Şem'i, 1323). Ahmed Şem'i benzer biçimde rezilliklerden korunmanın da dört yolu olduğunu söylemiştir. Bunlardan birincisi terk edilmesi istenen rezilliğin yerine konulabilecek bir erdemi içselleştirmektir. İkincisi terk edilmesi düşünülen

rezillikten kurtulma konusunda ısrarcı olmaktır. Üçüncüsü aşırı uçlarda bulunan rezilliklerin bir dengesinin bulunmaya çalışılmasıdır. Dördüncüsü ise bütün bunlara rağmen terk edilmesi olanaklı olmayan rezilliklerin bir daha yapılmaması konusunda insanın kendi kendisine yemin etmesi ve bu yemininden dönmemesidir (Şem’i, 1323).

Eserde *hatime* yani *sonuç* başlığı adı altında *Yemekte İçmekte Uyulması Gereken Kurallar*, *Yürümekte Oturmakta Uyulması Gereken Kurallar* ve *Görüşmekte Konuşmakta Uyulması Gereken Kurallar* başlıklarına yer verilerek bu konulara ilişkin kısa açıklamalarda bulunulmuştur. Örneğin yemede içmede uyulması gereken kurallar eserde şöyle anlatılmaktadır:

Besmele-i şerîfe ile yemeğe başlanır; şükür ü hamd ile nihâyet verilir. Sağ el ve üç parmak ile ekl edilir; iki parmak ve yâhûd beş parmak ile ekl etmek hiç münâsib almaz. Yemek yerken sol ayağı üzerine oturup sağ ayağını dikmek sünnettir. Esnâ-yı ta’âmda sofraya dökülen şeyleri toplayıp ekl etmelidir. Ta’âmı üzerine dökmemeli, çabuk çabuk yememeli, başkasının lokmasına bakmamalı, ta’âmı koklamamalı. Eğer dişine taş ve kemik gibi bir şey râst gelirse kimseye göstermeyerek gizlice çıkarıvermeli. Öksüreceği, aksıracağı zamân yüzünü bir tarafa çevirmeli. Esnâ-yı ta’âmda hastalık ve ölüm gibi tabî’atın hoşlanmadığı şeyler zikretmemeli. Yemeklerin geldiği tarafa bakmamalı. Ba’de’t-ta’âm dişlerin arasında kalan ta’âm bakıyelerini bir hilâl ile çıkarıp atmalı. Su ve şerbet gibi şeyler içerken yine besmele çekmeli üç nefesde içilmeli ve içindeki kabın içine zinhâr nefes vermemeli (ss. 59-60).

Benzer şekilde, yürümekte-oturmakta ve görüşmekte-konuşmakta uyulması gereken kuralları da yine dinî ve ahlaki bazı kaynaklardan örneklerle anlatan Ahmed Şem’î, eserini geleneksel bir çerçevede Allah’a hamd, Hz. Peygamber’e ailesine ve ashabına ise dua ederek tamamlamıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

II. Abdülhamit Dönemi’nde - özellikle ahlak eğitimi konusunda - basılan ders kitaplarının sayısında ciddi bir artış olduğu görülür. Bu artışın arka planındaki amaç, öğrencileri Batı’nın olumsuz etkilerinden korumak ve onları kendi dinî, ahlaki ve toplumsal devimselleri çerçevesinde ahlaklı birer yurttaş olarak yetiştirme düşüncesi olmuştur. O dönemde bu amaçla yazılan eserlerden biri de “Hülâsatü’l-Ahlâk” adlı ders kitabıdır.

Ahmed Şem’î tarafından yazılan “Hülâsatü’l-Ahlâk”; Hicri, 15 Safer 1325 [(Rumi, 17 Mart 1323); (Miladi, 30 Mart 1907)] tarihinde İstanbul Asr Matbaasında basılmıştır. Yazarın belirttiği üzere o dönem lise ve yüksekokul öğrenciler için ahlak eğitimi konusunda pek çok ders kitabı yazılmış olmasına rağmen, rüşdi (ortaokul) derecedeki öğrenciler için yeterli derecede ders kitabı bulunmamaktadır. Bu alanda gördüğü eksiklik üzerine yazdığı “Hülâsatü’l-Ahlâk” adlı eseriyle Ahmed Şem’î’nin, eğitim sisteminde bütünsel yapıda bir ahlak eğitiminin yaygınlaştırılmasını amaçladığı söylenebilir.

Hülâsatü'l-Ahlâk adlı eserde konular aracılığıyla ahlak temizliği, bilgili olmak, namuslu olmak, cömertlik, cesaretli olmak, güzel düşünmek, güzel istemek, alçakgönüllülük gibi iyi değerlerin pekiştirilmesi ve öfkeyi kontrol edememek, anlayışsızlık, ahlak kurallarına aykırı yaşamak, hırs, övünmek, kıskançlık, ikiyüzlülük gibi kötü değerlerden ise uzak durulmasının gerekliliği aşılınmaya çalışılmaktadır. Osmanlı son dönem ders kitapları üzerine çalışmalarıyla tanınan Doğan'a (1994) göre II. Abdülhamit Dönemi'nde ders kitaplarında ideal insana bakış itaatkârlık (öncelikle Allah'a itaat), fakirlere yardım, cimri olmamak, doğruluk, kanaatkârlık, alçakgönüllü olmak, temizlik, çalışkanlık, tembellik yapmamak vb. değerler bağlamında yansımıştır. Söz konusu değerleri ve daha fazlası incelenen "Hülâsatü'l-Ahlâk" adlı eserde doğrudan görmek olanaklıdır. Başka bir deyişle kitapta iyi değerler ve kötü değerler başlıklarıyla ele alınan değerlerin, okul yaşamındaki öğrencilere kazandırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Bu kategorilerdeki değerler Kur'an-ı Kerim'den, hadislerden; ahlaka ilişkin özel eserler yazarlardan, Gazali, Mevlâna, Sadi gibi Doğu geleneğindeki ve aynı zamanda Sokrates, Platon gibi Batı geleneğindeki düşünürlerden yapılan doğrudan ve dolaylı alıntılarla açıklanma yoluna gidilmiştir.

"Hülâsatü'l-Ahlâk"ta anlatımlarda ve doğrudan yapılan alıntılmalarda ahlaklı bir kuşak yetiştirmede dinî kurallara uygun bir yaşam sürmenin önemi sıklıkla vurgulanmıştır. Ahlak ve din kavramları eserde özdeş kavramlar olarak kullanılarak bir anlamda ahlaklı olmak ve dinî kurallara uygun bir yaşam sürmenin eş değer görüldüğünü söylemek olanaklıdır. Ahlak eğitiminin hiçbir şekilde din eğitiminden bağımsız düşünülmeyeceği görülen "Hülâsatü'l-Ahlâk"ın, bu bağlamda günümüzdeki ahlak eğitiminden farklı bir bakış açısıyla yazıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak II. Abdülhamit Dönemi'nin son yıllarında yazılan Hülâsatü'l-Ahlâk'ın eğitim ve öğretimde ahlak eğitiminin niteliği ve nasıl olması gerektiği ile ilgili somut bir bilgi birikimi sağlayarak eğitim tarihi alanyazınına katkı sağlayan bir eser olduğu görülmektedir. "Hülâsatü'l-Ahlâk"ta geleceğin mirasçısı kabul edilen öğrencilerin bireysel gelişimlerini temele alan değerlerin öğretilmeye çalışıldığı ve bu değerler aktarılırken öğüdün-geleneksel biçimde-bir tür öğrenim yaklaşımı olarak kullanıldığı görülmüştür. Günümüz ahlak eğitimi yaklaşımlarından sadece birisi olarak kabul edilen dinî ahlak, "Hülâsatü'l-Ahlâk"ta geleneksel anlamda neredeyse tek anlatım şekli olarak sunulmaktadır. Din ve ahlak kavramlarının eserde bu şekilde benzer, hatta eş değer kabul edilmesi günümüzde dinsel buyruklardan hareketle gençlerde ahlak bilincinin oluşturulmaya çalışılmasının tek başına yeterli olmadığını savunan çalışmalarla farklılık göstermektedir.

Kaynakça

Ağırakça, G. P. (2012). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e mekteplerde ahlak eğitimi ve öğretimi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akyüz, Y. (2010). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.

- Akyüz, Y. (2011). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Alabaş, R. (2018). Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilk mekteplerde insani ve toplumsal değerler eğitimi: Resimli, yeni müsâhabât-ı ahlâkiye ve medeniye ders kitabı örneği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII(36), 55-87. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/558626> adresinden edinilmiştir.
- Alabaş, R. (2019). Moral values in school textbooks during the second constitution and early republican periods: The case of the lectures on morality. *International Online Journal of Educational Sciences*, 11(3), 73-86. doi: 10.15345/iojes.2019.03.006
- Altın, H. (2008). 1869 maarif-i umumiye nizamnamesi ve öğretmen yetiştirme tarihimizdeki yeri. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 271-283. http://isamveri.org/pdfdr/D02364/2008_1/2008_1_ALTINH.pdf adresinden edinilmiştir.
- Antel, S. C. (1940). Tanzimat maarifi. S. C. Antel (Ed.), *Tanzimat-I* içinde (ss. 444-465) İstanbul: Maarif Yayınları
- Arıkan, R. (2013). *Araştırma yöntem ve teknikleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aydın, M. Z. (2003). *Ahlak öğretiminde örnek olay incelemesi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bakıoğlu, A. ve Sılay, N. (2011). *Karakter eğitimi (yüksek öğretim ve öğretmen yetiştirmede)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* [Qualitative research methods for the social sciences]. (H. Aydın, Çev.). Konya: Eğitim Yayınevi. (2014)
- Bilim, C. Y. (1984). *Tanzimat devrinde Türk eğitiminde çağdaşlaşma (1839-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.
- Doğan, N. (1994). *Ders kitapları ve sosyalleşme (1876-1918)*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Erdem, H. (1996). *Son devir osmanlı düşüncesinde ahlak*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Ergin, O. N. (1977). *Türkiye'de maarif tarihi*. Ankara: Eser Kültür Yayınları.
- Esen, Y. (2003). Okul bilgisi ve ders kitapları. M. T. Bağlı ve Y. Esen (Ed.), *Ders kitaplarında insan hakları: İnsan haklarına duyarlı ders kitapları* içinde (ss. 5-19). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Findley, C. V. (1994). *Osmanlı Devleti'nde bürokratik reform Babıali (1789-1922)* [Bureaucratic reform in the Ottoman Empire: The sublime porte, 1789-1922]. (İ. Akyol, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık. (1980)

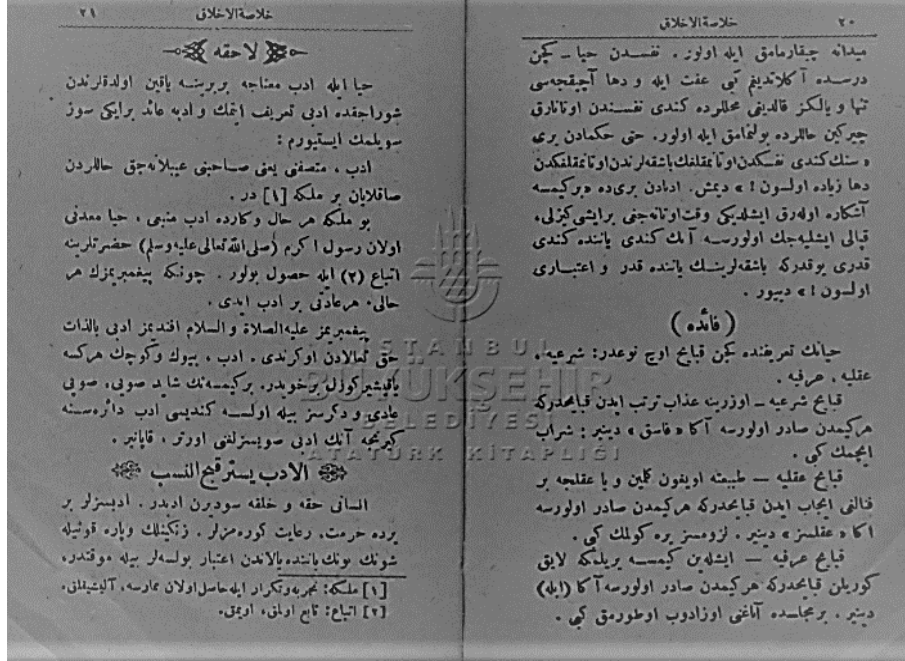
- Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i hümayûn Osmanlı imparatorluğu son döneminde islam, devlet ve eğitim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Haynes, F. (2002). *Eğitimde etik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (1992). Tanzimat öncesi ve tanzimat dönemi Osmanlı bilim ve eğitim anlayışı. H. D. Yıldız (Ed.), *150. yılında tanzimat* içinde (ss. 335-396). Ankara: Yayınevi
- İnal, K. (2004). *Eğitim ve iktidar: Türkiye'de ders kitaplarında demokratik ve milliyetçi değerler*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kesgin, S. (2010). *Cumhuriyet dönemi örgün eğitim kurumlarında ahlak eğitimi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onur, B. (1976). *Ortaöğretimde ahlak eğitimi, ahlak eğitimi açısından son sınıflarda öğrenci-eğitimci ilişkisini belirleyen koşulların araştırılması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara.
- Öztürk, F. (1998). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ahlak kitapları. *Kebikeç*, (6), 31-40. <http://archive.kebikedergi.org/6.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Sakaoğlu, N. (1993). *Osmanlı eğitim tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahinoğlu, M. N. (1989). Ahlak-ı muhsini. K. Güran (Ed.), *TDV islam ansiklopedisi* (Cilt 2) içinde (ss. 16-17). Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şem'i, A. (1907). *Hülâsatü'l ahlak*. İstanbul: Asr Matbaası.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). *Osmanlı imparatorluğu'nda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tetik, İ. (2009). *II. Abdülhamit dönemi ahlak kitapları (risâle-i ahlak, ilm-i ahlak ve bergüzâr-ı ahlak) üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yazıcı, T. (1996). Gülistan. K. Güran (Ed.), *TDV islam ansiklopedisi* (Cilt 14) içinde (240-241). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yazıcıbaşı, A. M. (2014). *II. Meşrutiyet dönemi sıbyan, iptidai ve rüştiye mekteplerinde ahlak eğitimi ve öğretimi (1908-1918)* (Doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yinilmez-Akagündüz, S. (2017). *Ahlaklı yurttaş*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Zengin, Z. S. (2016). Osmanlılarda II. meşrutiyet döneminde yeni açılan medreseler ve din görevlisi yetiştirme çalışmaları. *İslami Araştırmalar Dergisi*, (36), 33-61. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/322956> adresinden edinilmiştir.

Ek A. Hülâsatü'l-Ahlâk Kitabın Kapağı

Ek B. Hülâsatü'l-Ahlâk Kitabı İç Sayfalarından Örnek

The Evaluation of The Work of Ahmed Şem'i's “Hülâsatü'l Ahlak” with The Perception of The Moral Education of Our Age¹

ARTICLE TYPE	Received Date	Accepted Date	Published Date
Research Article	06.26.2019	03.27.2020	04.01.2020

Seval Yınılmez Akagündüz ² and Ahmet Doğan ³
Kırşehir Ahi Evran University

Abstract

The work entitled “Hülâsatü'l-Ahlâk” penned by Ahmed Şem'i in 1907 is among the prominent works shedding light on the conception of education in the period of Abdulhamid II. It is well-known that significant steps were taken in every grade of education in that period. Some of those steps were newly founded schools, textbooks, and the attempt to introduce new methods into the education community. In this paper, the work entitled “Hülâsatü'l-Ahlâk” taught for moral education in rushdiyyas (state secondary school) in the era of Abdulhamid II is analyzed. The work in question is precious as it explains a lot about that period's approach towards moral education. Ahmed Şem'i pointed out that he authored that work for the rushdiyya students since other moral books had prepared for idâdî (high school) and âli (college) students. In this regard, the work called “Hülâsatü'l-Ahlâk” has a substantial value in giving information about the education conception in the rushdiyyas in the era of Abdulhamid II and elucidating how the moral education of children should be. Document analysis was used in the study of the work of “Hülâsatü'l-Ahlâk”. No sample was used, and the entire work was examined by content analysis method. Based on the categories of “Good Values” and “Bad Values” and their sub-themes, it was found that the work included good values more than bad ones as a result of the calculation of frequency and percentage values.

Keywords: Ahmed Şem'i, Hülâsatü'l-Ahlâk, moral education, moral philosophy, value.

¹This work was supported by the Kırşehir Ahi Evran University Scientific Research Projects Coordination Unit. Project Number: FEF.A4.18.027.

²Corresponding Author: Assist. Prof. Dr., Faculty of Art and Sciences, Department of History of Philosophy, E-mail: sevalyiniz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4200-351X>

³Assoc. Prof. Dr., Faculty of Art and Sciences, Turkish Language and Literature Department, E-mail: adogan.f@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0267-6229>

Purpose and Significance

The present research aims to compare the parts regarding moral education in “Hülâsatü'l-Ahlâk” penned by Ahmed Şem’i in 1323 (1907) with the studies done today on moral education, and to analyze the results philosophically. In the literature, it was observed that a limited number of studies were carried out based on the examination of the moral books written during the reign of Abdulhamid II. Therefore, this study is important in terms of filling the gap in the literature and giving clues to enlighten today’s moral education studies.

Method

The survey model was employed as the research method in the present study. The data about the study was obtained by documental survey model. The study population is comprised of the work entitled “Hülâsatü'l-Ahlâk” which was penned by Ahmed Şem’i in 1323 (1907). After translating the work in question into present-day Turkish, conceptual analyses were carried out by inquiring philosophically into the parts regarding moral education.

The point of departure for the study of “Hülâsatü'l-Ahlâk” in terms of moral education was accepted as the values mentioned in the book. All values included in the work were examined at the level of sentences, focusing on values that refer directly or indirectly to moral education. Content Analysis Method was used to analyse the resulting data. Basically, the process of content analysis is to bring together similar data in the framework of certain concepts and themes and interpret them in a way that the reader can understand (Yıldırım and Şimşek, 2006). As a result of content analysis, the data obtained from “Hülâsatü'l-Ahlâk” were coded under the name and in the context of “Good Values (Habits)” and “Bad Values (Habits)”. However, since the work was not written in a simple Ottoman language, many synonyms were identified. The frequency and percentage values calculated based on the categories of the good and bad values were shown in the table below since the frequency values of the words in the coding list could not be calculated due to these synonyms.

Results

The study results may be briefly specified as: It was found that Ahmed Şem’i’s work consisting of two sections share similarities with traditional ethics books written previously. The book cites works like Ahlak-ı Alai, Gulistan and Masnavi in particular after quoting from the Qur’an and hadith. In addition to this method seen in traditional ethics book, it may be noted that Hülâsatü'l-Ahlâk is a philosophical book of ethics that was written to study the moral philosophy of educational institutions by also, seemingly, taking the conditions of the time into consideration. Moral education seeks almost in all periods to teach the values expressed by the notions good, right, favorable, and virtuous at the each grade of education. Looking at Ahmed Şem’i’s work, it is discovered that the endeavors for the moral education of children are meaningful by starting it within family, and addressing with school, and neighborhood. Aristotle specified in his work called “Nicomachean Ethics” the virtues

such as humility, honesty, truthfulness, tolerance, justice, courage, and generosity based on the fact that "being moderate" is the key indicator of being a virtuous person. It is found that those virtues are stated in Ahmed Şem'i's work by different names, but in similar sense.

The findings of the study were examined under two headings: General Information about Hülasatü'l-Ahlak and Values Intended to be Acquired in Hülasatü'l-Ahlak. In the first chapter, explanations about the information related to the identity of the work, the titles of the work, the preface, and the introduction sections were made. In the second chapter, themes were determined under the categories of good values and bad values. Content analysis of each topic was made, and the text was enriched by giving direct quotations to the reader. As a result of the frequency and percentage values, the category of good values was found to be more involved in the work.

Discussion and Conclusions

There was a significant increase in the number of textbooks published during the Abdülhamid II period, especially in the subject of moral education. The aim behind this increase was to protect students from the negative effects of the West and to educate them as well-behaved citizens within the framework of their own religious, moral and social dynamics. One of the works written for this purpose at that time was the textbook "Hülasatü'l-Ahlak".

In the work of "Hülasatü'l-Ahlak", it was focused the necessity to consolidate the good values such as being morally justified, being knowledgeable, being honest, being generous, being courageous, thinking beautifully, wishing for good, and being unpretentious. In addition, it was mentioned on the necessity to avoid the bad values such as being unable to control anger, incomprehension, living against the rules of morality, greed, boast, jealousy, hypocrisy in the work of "Hülasatü'l-Ahlak". In other words, it can be said that the values that were categorized under the titles of good values and bad values in the book were tried to be gained to students in school life. The values in these categories were tried to be explained with direct and indirect quotations from the Qur'an, the hadiths, the writers who wrote special works about morality as well as philosophers from the Eastern world such as Ghazali, Mevlana, Sadi and from the Western world such as Socrates and Plato.

As a result of taking the frequency and percentage values of the categories of good and bad values in "Hülasatü'l-Ahlak" (see Table 1) it has been observed that the number of pages in both categories is 38.7%. It has been concluded that bad values are more than good values as word counts. However, when considered the work in a holistic way, it is understood that good values are more than bad values because it is determined that good values continue to be mentioned in the sections under the title of results and recommendations. On the other hand, in the first nine pages, there are similar references to good values (in the introduction and the preface sections).

It is a fact that philosophical and conceptual analyses on the works conducted for moral education since the Ottoman era until today are crucial for shedding light on the past. In this sense, the analysis of *Hülâsatül'l-Ahlâk* written in that period indicated that moral education, a process beginning in the family, needs to be supported by school and external factors, and thus, presents a holistic approach.